

Paraules clau

etnografia de l'esport, realitat ètnica, perspectives *emic* i *etic*, qüestionari etnogràfic

Cap a una especialització en antropologia de camp: L'etnografia de l'esport

David Mata

Professor adjunt de la Universidad de San Pablo.

Professor de l'IES Vista Alegre de Madrid.

Abstract

In this work we present the possibilities and characteristics of ethnography in sport, which began as a speciality of anthropological science whose aim is the study of field of groups and signs which present sport as a basic cultural fact. This form was presented by the author of this article in his doctoral thesis (UCM, 1997). In this article we quote the most important ethnological approaches to the sporting range, and we propose the techniques of study and the methodology of the collection of information. The aim of the science is to reach a deep understanding of the uses and customs, values, problems and hopes of micro societies so different as are professional footballers and clubs of acrobatic parachuting. The work finishes with the showing of a prototype of ethnographical questionnaire to develop with the field work.

Resum

En aquest treball es presenten les possibilitats i les característiques de l'Etnografia de l'Esport, nascuda com a una especialitat de la ciència antropològica, l'objecte de la qual és l'estudi de camp de grups i manifestacions que presenten l'esport com a fet cultural fonamental. Aquesta modalitat va ser presentada per l'autor d'aquest article en la seva tesi doctoral (U.C.M. 1997). A l'article se citen les més importants aproximacions etnològiques en l'àmbit esportiu, i es proposen les tècniques d'estudi així com la metodologia de la recollida d'informació. L'objectiu de la ciència tracta d'assolir un coneixement profund dels usos i costums, valors, inquietuds i expectatives de microsocietats tan dispars com ara els futbolistes professionals i els clubs de paracaigudistes acrobàtics. El treball finalitza amb l'exposició d'un prototip de qüestionari etnogràfic per ser desenvolupat amb el treball de camp.

Presentació

El caminar de futbolista, l'argot dels escaladors *freakis*, l'estètica dels surfistes, i

les festes cerveseres del "tercer temps" dels equips de rugbi són exemples d'aspectes culturals propis de subgrups determinats que presenten com a senyal bàsic d'identitat el desenvolupament d'una activitat esportiva.

L'aportació metodològica d'aquest treball parteix de la consideració que cal consolidar una àrea del coneixement que permeti l'estudi d'aspectes que no han estat abordats amb la profunditat que mereixen. Ens referim als aspectes intrínsecs dels diferents grups formats al voltant del fenomen esportiu, i que no han suscitat l'atenció de l'Antropologia de l'Esport com ho han fet altres potser de més actualitat (el paper de l'esport en la cultura dels pobles, la violència als espectacles esportius, o d'altres).

En el nostre temps, l'esport s'ha constituït com a element aglutinant d'alguns col·lectius, la màxima inquietud vital dels quals és l'activitat física i, segons la meua opinió, constitueix un factor de la realitat ètnica, atès que crea una "identitat cultural" en els membres d'aquest col·lectiu determinat (A. L. Epstein, 1978). En aquesta agrupació d'individus, els nexes d'unió no són merament formals i preconcebuts, sinó que s'estableix un component afectiu implícit en

el sentiment de pertinença al grup (Puja-das, J. 1993; 50) per la qual cosa "el nivell de vinculació i lleialtat cap al grup és notable".

L'esport constitueix un factor de realitat ètnica, en crear una identitat cultural en els membres d'un col·lectiu determinat.

L'etnografia de l'esport

L'Etnografia, com a disciplina de camp associada al coneixement etnològic, pot ser utilitzada per a l'estudi d'aquests col·lectius, encara que originàriament aquesta ciència ha estat vinculada a l'anàlisi de societats primitives, prehistòriques, que resisteixen, de manera més o menys aïllada, als elements exògens en diversos punts de la terra. Aporta les tècniques necessàries i precises per a la investigació de camp de qualsevol cultura o grup humà (C. Martínez i M. Ojeda, 1989: 13) i serveix com a punt de partida a l'antropòleg per a treballs posteriors.

L'Etnografia, ciència que consisteix en l'estudi descriptiu de les societats humanes, està experimentant una enorme diversificació pel que fa als àmbits d'estudi. Les possibilitats d'aplicació del mètode etnogràfic, amb les seves diferents tècniques de recollida d'informació, han conduït a especialitats recents com ara "Etnografia de la Tercera Edat" o "Etnografia de la Pobreza" (A. Aguirre Batzán, 1995) o "Etnografia del Turisme". Per això no creiem fora de lloc ni exagerat encunyar el terme Etnografia de l'Esport per esmentar la naturalesa del nostre treball orientat a l'estudi descriptiu dels grups que d'alguna manera (des dels practicants als observadors) participen en el fenomen esportiu.

Hem de buscar les arrels més profundes d'aquesta vinculació entre motricitat humana i cultura en l'antropòleg Marcel Mauss, qui el 1934, en el seu estudi "les techniques du corps" va esmentar per primera vegada la importància de l'aprenentatge (M. Mauss, 1966; 363-

383) sobre gestos motors que d'altres autors considerarien "naturals" (G. Hébert, 1936: 6), com ara caminar o córrer. Mauss proclamava la importància de l'hàbit corporal, resultat de costums i d'activitats adquirides socialment. Per tant, també les tècniques més senzilles, com la locomoció o la marxa, passen desapercebudes per als seus components, però presenten evidents signes d'especificitat i de caràcter genuí. S'aprèn de manera inconscient i es considera de manera natural mitjançant l'educació i la imitació de models. En efecte, qualsevol esportista pensa que camina i corre de forma "normal" (J. Poirier, 1968; 828). Malgrat tot, comprovem evidències del caminar de futbolista, en la tècnica del qual incideixen, per damunt de les repercussions anatòmiques de l'activitat, la conducta apresada i la tradició. El mateix es pot dir d'altres disciplines esportives.

En les aportacions de Marcel Mauss s'hi han inspirat d'altres autors, com ara Bernard Guillemain (1955) i Jacques Ulmann (1977), els quals també s'allunyen de la concepció natural de la motricitat humana i la situen dins del conjunt de normes educatives i morals de cada societat. Més recentment, comptem amb altres antecedents com ara l'assaig de Claude Blomberger sobre Etnologia de l'espectacle esportiu (1989). El sociòleg francès Pierre Parlebas (1988), d'altra banda, ja ha assenyalat la importància de l'estudi dels fenòmens esportius amb relació a la cultura i al medi social en què es desenvolupen, designant amb el terme etnomotricitat "el camp i la naturalesa de les pràctiques motrius, considerades sota l'aspecte de la seva relació amb la cultura i el medi social en què s'han desenvolupat" (p. 114).

Les societats dels nostres dies, capaces d'assumir tendències de distinta condició, desenvolupen en l'actualitat manifestacions físiques tan dispars com els jocs tradicionals i els moderns esports. Els primers deriven de l'economia preindustrial i els segons són hereus de la Revolució Industrial. Ambdues manifestacions, tanmateix, mereixen l'atenció d'estudis et-

nogràfics i cal fer-ne, perquè són també representatives de la cultura que les crea i les modela.

Abordarem, mitjançant aquest mètode científic, les tècniques utilitzades pel subjecte esportiu per a realitzar la seva activitat en el medi físic i en el grup humà, les tècniques corporals i socials, els rituals i els símbols propis de la seva concepció animològica; en resum, la seva cultura com a patrimoni material i espiritual d'un grup. Solament des del coneixement d'aquestes dades podem abordar posteriors investigacions i accedir a un segon nivell científic, com ho és l'Etnologia. El mètode etnològic consisteix en l'estudi analític i comparat de pobles, grups i cultures. Mitjançant l'anàlisi comparativa el científic interpreta les semblances i diferències entre les societats (C. Martínez i M. Ojeda, ibídem).

L'Antropologia, entesa com l'última anella de la cadena del coneixement, aborda teories generals sobre l'home i la seva naturalesa, basant-se en el coneixement previ de les variants físiques i culturals (ibídem). Per tant, ens sembla evident que una Antropologia de l'Esport sense prou suport de l'Etnografia i l'Etnologia es converteix en un gegant amb peus de fang, en un model sense el suport empíric necessari i propi d'aquestes ciències socials.

Amb aquest plantejament, volem allunyar-nos dels tradicionals estudis d'Antropologia de l'Esport quant a la seva naturalesa. Aquests s'han basat en l'anàlisi comparativa dels grups esportius amb el conjunt de la societat per conèixer la posició, valors i funcions de l'esport en cada societat. Tanmateix, la societat esportiva no ha estat considerada amb prou entitat com per ser valorada per ella mateixa en estudis monogràfics o comparada amb altres grups esportius. En conseqüència, l'Etnografia de l'Esport es configura com una disciplina basada en la descripció dels grups esportius, tant dels factors materials com dels animals que intervenen en el desenvolupament vital dels individus i en les seves relacions grupals. Per tant, l'individu serà abordat segons dos vectors; el primer, mitjançant les tècniques i mètodes amb què desenvolupa l'activitat: tècniques corporals, materials utilitzats, i formes d'ocupació de l'espai. El segon, considerant la forma en què es vincula a un grup determinat i les relacions que s'originen entre els seus membres: estructura grupal, formació del col·lectiu, la relació amb el medi, aspectes de la vida domèstica i social, sexe i reproducció, relacions de parentiu, residència i filiació, l'estatus i els ritus que s'hi vinculen, les pràctiques espirituals (com ara supersticions i cerimònies) i la utilització del flux d'energia, terme introduït per William Kemp (1975; 365) per definir "com es canalitza l'energia entre les distintes activitats del grup per tal que sobrevisqui".

Amb la consolidació de l'Etnografia de l'Esport s'aconsegueix un pas qualitatiu en el coneixement de les societats que fan de l'esport la seva raó de ser, en obtenir la independència científica necessària per aïllar una societat determinada d'esportistes i prendre-la com a objecte d'estudi antropològic. En una segona fase, podrem comparar els resultats amb altres grups que realitzin el mateix tipus de pràctiques, amb la qual cosa estarem posant les bases per a l'Etnologia de l'Esport. Per tant, s'obren els canals necessaris per abordar una Etnologia del Futbol, del Surf o de l'Escalada.

Tècniques d'estudi

Com en altres estudis de camp, les tècniques per a desenvolupar la investigació arrenquen des de la pròpia personalitat de l'autor. La personalitat de l'investigador condiciona la metodologia a seguir, sobretot per fer valer la seva posició dintre de l'època i l'espai en què es treballa (J. Caro Baroja i E. Temprano, 1985: 23), atès que en pot intuir i conèixer millor els aspectes més destacats i rellevants. Per tant, per abordar un estudi d'Etnografia de l'Esport, no solament hem de conèixer les tècniques pròpies de l'Etnografia, sinó que també hem de posseir una experiència profunda en el terreny esportiu per tal d'obtenir una posició privilegiada per abordar aquests continguts, i una percepció més íntima de la realitat que no pas la d'un investigador sense experiència prèvia en aquest camp. L'investigador, doncs, a més a més d'enfrontar-se al patrimoni cultural d'un grup o societat com a estudiós, aprofita la seva experiència personal com a pròpia part d'aquesta cultura des de la qual adquireix el coneixement de la seva essència. Sense aquesta experiència pròpia li poden passar per alt aspectes essencials abastables solament als ulls de l'iniciat.

Amb això evitem una visió superficial i simplista dels processos (M. Mauss, 1967: 15), i accedim a les ensenyances greus, reservades, que els grecs anomenaven *acroamàtiques* (escoltades de la boca mateixa del mestre) i *epòptiques* (solament per a iniciats) que concedeixen les claus de la quinta essència de la naturalesa humana (tal i com assenyala Plutarc a *Vides Paraleles* referint-se a Alexandre Magne).

No hi ha dubte que una bona relació amb els informadors millora la qualitat de la informació etnogràfica (I. Rossi i E. O'Higgins, 1981: 164). Els informants suposen un suport fonamental per a l'investigador (P. Bock, 1977: 481). En el nostre entorn, els informants poden provenir tant del grup específicament d'esportistes, com també de professionals qualificats de la gestió esportiva, tècnics i responsables d'institucions públiques dedicades a l'administració de l'esport, comerciants de la zona i fins i tot venedors de la revenda.

L'Etnografia, com a mètode científic, ens proporciona dues tècniques ben diferents, i també enfrontades, de captació d'un fenomen: les perspectives èmica i ètica (*emic* i *etic*). Hem comprovat al llarg de diferents treballs, que l'esport es constitueix en nombroses ocasions com un ritual per a iniciats, on els qui en són aliens no arriben a comprendre la significació dels processos. Amb l'enfocament o perspectiva *emic*, derivada d'un coneixement íntim i participatiu del fenomen i del seu context social, ens endinsem en el patrimoni animalògic dels col·lectius esportius, en descriure el fenomen tal i com l'observa i el sent una persona que participa des de dins del sistema (E. Adamson i T. Weaver, 1985: 633). Mitjançant l'enfocament ètic (*etic* o *ethic*) es presenta la visió d'un fenomen per part d'un observador situat a l'exterior del grup.

L'investigador pren una posició avantatjosa en treballar des d'una perspectiva *emic*, ja que pot accedir a l'essència del coneixement del grup humà, als mateixos "àmbits cognitius" dels col·lectius per tal de traduir i comprendre les seves accions, i interpretar-ne les conductes en llenguatge antropològic (K. Blanchard i A. Cheska, A. 1986; 51). Lamentablement, es pot esdevenir que no ens sigui possible obtenir aquesta posició en alguns àmbits del coneixement (sobretot en l'esport espectacle) per la inaccessibilitat manifesta dels protagonistes. En aquests casos, la perspectiva *ethic* o *etic* (ètica), com a aproximació essencial al comportament humà des de l'exterior d'un sistema concret (I. Rossi i E. O'Higgins, 1981: 180), es complementa amb les aportacions documentals de diversa naturalesa que descriurem posteriorment. Hem de considerar que el binomi de les perspectives èmica i ètica no suposa la necessària tria de l'una d'elles, sinó que totes dues aporten informació valuosa a l'investigador, sovint informació contraposada, sobre la visió que individus o grups diferents poden tenir d'un mateix fenomen (K. Pike, 1967: 37).

La participació de l'investigador com a integrant de diversos grups estudiats atorga un nivell qualitativament superior a la

tècnica malinowskiana de l'observació participant. L'autognòsia, o coneixement de la pròpia realitat viscuda, ofereix la possibilitat de valorar la informació de forma més profunda i enriquidora. Malgrat tot, l'etnògraf ha de guardar-se d'oferir un enfocament perillosament subjectiu i parcial (M. Hammersley i P. Atkinson, 1994: 114).

En qualsevol cas, és imprescindible la utilització de les diferents tècniques de recollida d'informació i tractar les dades de forma rigorosa i variada. Encara que les interpretacions no sempre seran del tot objectives (Caro Baroja, J. 1985: 123) podem treballar amb garantia d'obtenir resultats fiables.

La recollida d'informació

Les fonts i tècniques per a l'obtenció d'informació en un estudi d'Etnografia de l'esport són anàlogues a les d'altres treballs etnogràfics. Partint de l'experiència i la formació de l'investigador, s'hi incorporen els coneixements propis del treball de camp i bibliogràfic. A més a més de les fonts escrites, algunes d'elles informatitzades (mitjançant el *Sport Discus*), revistes i llibres especialitzats, els documents audiovisuals (retransmissions televisives o de ràdio, fonts musicals) i enquestes, hem d'estar atents a incorporar qualsevol dada que ens proporcionï informació sobre el grup estudiat. Hem trobat el retrat de l'ídol esportiu en una tapa de iogurt, i l'escut dels clubs de futbol professionals de Madrid fets amb nata i merenga com a guarniment de pastissos que compraran els aficionats esportius els caps de setmana. Per això considerem fonamental la realització d'un inventari amb una base de dades on puguem incorporar noves informacions i revisar materials recollits amb la màxima brevetat. El treball de camp inclou, a més a més d'entrevistes a informants, les notes de camp sobre els diferents aspectes observats (recollides en fitxes d'investigació i al quadern de camp), confecció de mapes i plànols, documents gràfics i sonors (fotografia, dibuixos, material audiovisual), estudis de casos concrets, enques-

tes, etc. (I. Rossi i E. O'Higgins, 1981: 166-174).

Hem d'incloure també una tècnica mixta entre el treball de camp i l'estudi de fonts especialitzades. L'anomenem observació a distància. Consisteix en la recollida d'informació a través de la imatge del televisor o de la ràdio, durant retransmissions en directe o en diferit de diversos esdeveniments esportius. La grandesa, detall i perfecció de les produccions televisives constitueix un llibre obert per a l'investigador que, sense poder desplaçar-se al lloc de la celebració esportiva, observa i pot analitzar gairebé com *in situ* els fets que s'estan descabellant, amb gran claredat i precisió. Evidentment, l'observació a distància priva l'etnògraf de participar completament en la vivència emocional col·lectiva que es desenvolupa al lloc dels fets. Però també és veritat que la quantitat d'informació subministrada per l'ingent nombre de càmeres, micròfons i periodistes que cobreixen l'esdeveniment ofereixen a l'espectador una ingent font de dades susceptibles de ser utilitzades. Sense ser a l'Estadi Santiago Bernabeu, durant un partit del campionat nacional de l'any 1995, vam poder contemplar i escoltar nítidament a través dels micròfons d'ambient, com un grup d'aficionats ultres de l'equip madrileny cantaven l'himne franquista *Cara al Sol* mantenint el

braç enlaire en posició de salutació pròpia d'aquell Règim.

Vam utilitzar dos nivells qualitatius de fonts. La primera és directa a través de la contemplació a distància de l'esdeveniment pel mitjà televisiu i de la informació subministrada per l'esportista durant les entrevistes o programes monogràfics. La segona font és indirecta i utilitza la informació subministrada pel mateix periodista. En aquesta font, l'informant passa a ser el periodista, per la qual cosa hem de copsar els seus aspectes subjectius, la seva qualificació, la credibilitat del mitjà per al qual treballa, i també la possible manipulació de la informació amb fins tendenciosos o comercials.

Aquest és el cas de les retransmissions per part de nombroses televisions públiques autonòmiques del nostre país, que s'estan erigint en capdavanteres i animadores dels equips esportius de la seva Comunitat, amb la consegüent parcialitat en la informació i els comentaris, i amb la davallada de l'objectivitat de l'informador (vegeu quadre 1).

En cap cas no podem, però, menysprear per aquest motiu la informació subministrada pels mitjans de comunicació. Els periodistes, pel seu estatus, ens porten una avantatge abismal pel que fa a la recollida d'informació en alguns contextos, com per exemple en l'esport professional. Aquest avantatge consisteix en el

Quadre 1.

Comparativa entre els comentaris relatius a situacions de joc per part de les televisions autonòmiques en el partit de Lliga celebrat el 10 de maig de 1997 entre el FC Barcelona i el Real Madrid (Inf. El País, 11/5/1997).

FET OCORREGUT	TV3-CATALUNYA	TELEMADRID
Min. 8 Entrada d'en Roberto Carlos (R.M.) a Giovanni (B)	És targeta groga, perquè la cama aixecada pot fer mal	Roberto Carlos toca la pilota
Min. 43 Cop de colze d'Alkorta (R.M.) a Ronaldo (B)	Només faltaria que Ronaldo caigués lesionat també	A la cara s'infla tot molt ràpid
Min. 47 Penal d'en Roberto Carlos (R.M.) a Figo (B)	Penal ben assenyalat. No toca la pilota en cap moment	No el toca, no és penal. Es va tirant abans
Min. 55 Falta d'en Stoickov (B)	L'àrbitre està fent el paper de la trista figura	L'àrbitre està tirant endavant el partit, encara que amb dificultat

Quadre 2.

Fitxa de recollida d'informació.

Fitxa Núm: 12/HORITZÓ: central./SECC: espectacle..
 APUNT: recepció a l'Ajuntament de Madrid a Carlos Sainz
 com a Campió del Món de Ral·lis

LLOC: plaça de la Villa, Madrid.

DATA: 18 d'octubre de 1990.

FONT D'INFORMACIÓ: directa com a part del públic.

ESPORT: Automobilisme de Ral·lis.

ESDEVENIMENT: campionat del Món de 1990.

PROTAGONISTES: Carlos Sainz, pilot de ral·lis, madrileny, de 27 anys. Copilot: Luis Moya. Automòbil: Toyota Celica (Japó).

DESCRIPCIÓ DE L'ESDEVENIMENT: recepció per part de l'alcalde de Madrid, Agustín Rodríguez Sahagún, al balcó de l'Ajuntament, acompanyat pels Campions del Món davant més de cinc mil persones. L'Alcalde assenyala que "Carlos ha portat el nom de Madrid per tot el món".

NOTES: Carlos Sainz és condecorat amb el títol de Fill Predilecte de la Ciutat. Moya rep la Medalla de la Ciutat.

lliure accés als informants, i en les relacions de cordialitat que normalment existeixen entre tots dos grups i això millora substantivament les possibilitats d'obtenir valuoses informacions (M. Hammersley i P. Atkinson, 1994: 69).

Els professionals dels mitjans de comunicació desenvolupen la seva tasca tot accedint lliurement a zones estrictament reservades (lloges d'autoritats, terreny de joc, banquetes dels suplents, túnel de vestuaris) als quals un desconegut etnògraf no tindria accés fora, que s'escapolís, de manera momentània, de la feina dels agents de seguretat. També la recerca d'informació en aquests cercles, per persones alienes al periodisme causaria, sens dubte, un cert recel, i la sensació que aquest investigador és un espia (P. Bock, 1977: 476).

Quina raó porten els manuals de la ciència quan assenyalen la importància de recollir i anotar tota la informació que sigui possible (P. Bock, 1977: 484). Només un cop compilada i organitzada, es pot emprendre la tasca de seleccionar la que té un més gran interès per al treball i aparcar l'accessòria. Es fa evident, doncs, la necessitat de comptar amb una fitxa-típus per a la recollida de dades informatives (vegeu quadre 2). La primera part correspon a les dades tècniques del

fet, amb les especificacions temporals i cronològiques. La part inferior de la fitxa es reserva a la descripció de l'assumpte, considerant les variables amb valor etnològic.

De vegades, per inexperiència, fatiga o pressa, podem abandonar l'informant sense haver-li formulat les preguntes que, amb el temps, descobrim que eren les més importants. I en alguna ocasió ens ha sabut greu no haver escrit o retallat una notícia o dada que es perdrà sense remei en la nostra memòria. Moltes de les anècdotes o notícies que els mitjans de comunicació expliquen tenen un interès etnogràfic i etnològic real.

Des del nostre punt de vista, les dades i informacions aparentment trivials per a la investigació, són vàlides sempre que l'etnòleg sigui capaç d'estructurar-les i dotar-les de sentit, d'acord amb les línies interpretatives de l'estudi (J. Caro Baroja 1951: 260). Un sol detall pot donar-nos un punt de referència important per a la nostra comprensió i obrir-nos nous horitzons (R. H. Lowie, 1946: 168). En aquest sentit, seguim els consells de Caro Baroja sobre l'atenció i el tractament que ha de donar l'etnòleg a l'anècdota. Aquesta mena d'informacions, que sovint s'utilitzen simplement per acompanyar una exposició teòrica,

són més importants del que pugui semblar.

Les anècdotes són símbols d'un comportament, moral o creença (J. Caro Baroja, 1985: 62) i com aquests, posen de relleu fets i conductes de rellevància manifestada. Els símbols són "fonts d'informació externa que els humans utilitzen per organitzar la seva experiència i les seves relacions socials" (I. Rossi i E. O'Higgins, 1981: 57). En Etnografia hem de recollir nombroses referències a fets i persones concretes, sense convertir l'estudi en un anecdotari. Algunes són tan significatives que arriben a constituir una base argumental per a la nostra tesi i sense elles ens seria impossible trobar les eines que tot investigador necessita per elaborar la seva teoria. Només parlariem de conjectures i no de fets provats.

Les informacions periodístiques, a través d'assaigs, columnes, reportatges, entrevistes o notícies, publicades quotidianament i que il·lustren a la perfecció els valors i trets característics de les pulsions socials del moment a nivell mundial, han de formar part essencial del material documental del treball basat en esports professionals. Aquests documents han de ser recollits i classificats, per la qual cosa recomanem fer un arxiu de dades (T. Rhys Williams, 1973: 123), normalitzat temàticament, que mitjançant la informàtica pot organitzar-se de manera pràctica i ràpida. D'aquesta manera, accedir a un document, retall o fitxa determinada només suposa la localitzar-lo en la base de dades i aleshores cercar-lo a través d'un número dintre d'una ordenació.

Pel que fa a l'estil literari, considerem que l'Etnografia i l'Etnologia han estat tradicionalment lliures de rígids esquemes teòrics, cosa que ha permès una historiografia molt diversa i també personalitzada segons l'autor. Per això, s'obre a l'estudiós una nova porta per crear camins propis, evitant convertir un treball de descripció i anàlisi en una successió d'apartats, subapartats, divisions i llistes.

El treball més important de l'etnògraf és obtenir les dades més essencials i significatives del grup d'estudi, per poder com-

parar-los amb altres grups i àmbits de la societat. Així mateix, hem de considerar que la majoria dels processos moderns esportius són anàlegs en diversos llocs de la nostra geografia nacional, i també mundial. En les societats modernes, de l'entorn postindustrial, l'esport ha esdevingut un dels processos més clars d'allò que Margaret Mead anomenava "Cultura Mundial", a causa de la semblança entre les pautes de la tecnologia, el llenguatge, els costums i els valors que prevalen entre els diversos pobles del món (M. Mead, 1971: 33).

Etnografia de l'esport: qüestionari

En el qüestionari següent hem recollit els apartats més significatius per al desenvolupament d'una investigació etnogràfica sobre temes esportius. Mitjançant l'estudi d'aquests ítems aplegats en el quadern de camp, podrem assolir un coneixement profund dels distints aspectes d'una manifestació esportiva com a fet cultural vinculat a una determinada societat. Per això, hem afegit als ítems alguns comentaris de processos o fenòmens que poden reclamar l'atenció de noves investigacions. Partint dels aspectes esportius més específics, aplicant conceptes de manuals esmentats, i de l'obra clàssica de Marvin Harris (1995), hem dissenyat el qüestionari següent:

• Localització de l'activitat

- País, província, lloc

Si l'objecte d'estudi es realitza en una àrea o zona allunyada de punts de referència, com ciutats, poblacions rurals, muntanyes, etc., caldrà detallar-ne les coordenades geogràfiques i tots els altres elements de referència que facilitin la localització del lloc a posteriors investigadors.

• Data de la investigació

- Durada de l'estudi

• Temporització de l'activitat

- Quan i cada quant temps es realitza

Cal advertir de si la manifestació estudiant es realitza durant un període estacional (per exemple, l'esquí com a esport hivernal), anual (una temporada de competició), als caps de setmana (grups d'esport recreatiu), etc.

• Descripció de l'esport o manifestació

- Competitiu, recreatiu, ritual, festiu

• Tipus d'esport

- Individual/col·lectiu
- Oposició/cooperació

En l'esport individual cada individu representa un interès i competeix exclusivament per ell mateix (per exemple, la natació) en contraposició a l'esport d'equip, en què les persones es troben agrupades defensant interessos comuns (bàsquet). Es denomina esport d'oposició el que enfronta individus o equips contra altres de la mateixa composició (per exemple, el tennis o el futbol), i esport de cooperació aquell en què l'equip no s'enfronta a un altre de similar, sinó a elements com ara el medi natural (una cordada d'alpinisme).

• Grup o persona participant

- Nombre de participants
- Distribució sexual o lliure
- Limitat per edats o lliure
- Pertinença a un grup determinat o lliure

Podem trobar activitats reglades on es limita l'accés a cada categoria atenent a diversos condicionants, com ara l'edat (infantil, sènior, veterà...), el sexe (masculí, femení, parelles mixtes –tennis–), el pes (judo, karate). En altres casos, la participació en unes certes modalitats esportives correspon, fora de regles escrites, a modes i tradicions (el rugbi, com a esport universitari, l'esquaix com a activitat esgotadora per a "yuppies", el pàdel com a nou esport d'empresaris i polítics).

• Estructura grupal (si n'hi ha)

- Estratificació social: grups i famílies
- Jeràrquic o paritari. Estudi de l'estructura
- Improvisat o reglamentat

En especialitats com alguns esports tradicionals (sobretot de l'àmbit basc), la successió familiar és un element característic. A la pilota basca, per exemple, es formen les dinasties de jugadors amb el nom del cognom familiar. S'estudiaran afinitats entre modalitats esportives i grups socials (el polo, per exemple, com a esport de la noblesa i la classe benestant), equips d'empreses, etc.

• Ocupació de l'espai de joc

- Descripció del medi físic
- Específicament esportiu o adaptat
- Estable o canviant
- Dificultat i estat del medi. Classificació
- Utilització i propietat del medi

En aquest apartat detallarem una descripció de l'espai de joc, considerant factors com la seva funcionalitat (un camp de futbol és un espai específic esportiu, a diferència d'una paret del pavelló que s'ha convertit en rocòdrom). En el medi estable es juguen esports com el bàsquet o la natació; en un medi canviant els elements atmosfèrics, o espacials exigeixen una adaptació a la situació (per exemple, la mateixa pista d'esquí podem trobar-la amb neu dura, plaques de gel, banyeres o neu en pols).

L'espai de joc pot estar catalogat segons la forma en què es manifesta (pistes verdes, blaves, vermelles i negres en esquí; vent de força X en surf de vela; onades d'X metres o peus en surf) que indiquen dificultats graduals.

S'estudiaran possibles normes d'utilització i propietat: El lloguer d'una pista municipal, l'ocupació d'un camp segons la llei de "qui arriba primer", la llei del "rei de la pista", les normes de propietat de

parar-los amb altres grups i àmbits de la societat. Així mateix, hem de considerar que la majoria dels processos moderns esportius són anàlegs en diversos llocs de la nostra geografia nacional, i també mundial. En les societats modernes, de l'entorn postindustrial, l'esport ha esdevingut un dels processos més clars d'allò que Margaret Mead anomenava "Cultura Mundial", a causa de la semblança entre les pautes de la tecnologia, el llenguatge, els costums i els valors que prevalen entre els diversos pobles del món (M. Mead, 1971: 33).

Etnografia de l'esport: qüestionari

En el qüestionari següent hem recollit els apartats més significatius per al desenvolupament d'una investigació etnogràfica sobre temes esportius. Mitjançant l'estudi d'aquests ítems aplegats en el quadern de camp, podrem assolir un coneixement profund dels distints aspectes d'una manifestació esportiva com a fet cultural vinculat a una determinada societat. Per això, hem afegit als ítems alguns comentaris de processos o fenòmens que poden reclamar l'atenció de noves investigacions. Partint dels aspectes esportius més específics, aplicant conceptes de manuals esmentats, i de l'obra clàssica de Marvin Harris (1995), hem dissenyat el qüestionari següent:

• Localització de l'activitat

- País, província, lloc

Si l'objecte d'estudi es realitza en una àrea o zona allunyada de punts de referència, com ciutats, poblacions rurals, muntanyes, etc., caldrà detallar-ne les coordenades geogràfiques i tots els altres elements de referència que facilitin la localització del lloc a posteriors investigadors.

• Data de la investigació

- Durada de l'estudi

• Temporització de l'activitat

- Quan i cada quant temps es realitza

Cal advertir de si la manifestació estudia es realitza durant un període estacional (per exemple, l'esquí com a esport hivernal), anual (una temporada de competició), als caps de setmana (grups d'esport recreatiu), etc.

• Descripció de l'esport o manifestació

- Competitiu, recreatiu, ritual, festiu

• Tipus d'esport

- Individual/col·lectiu
- Oposició/cooperació

En l'esport individual cada individu representa un interès i competeix exclusivament per ell mateix (per exemple, la natació) en contraposició a l'esport d'equip, en què les persones es troben agrupades defensant interessos comuns (bàsquet). Es denomina esport d'oposició el que enfronta individus o equips contra altres de la mateixa composició (per exemple, el tennis o el futbol), i esport de cooperació aquell en què l'equip no s'enfronta a un altre de similar, sinó a elements com ara el medi natural (una cordada d'alpinisme).

• Grup o persona participant

- Nombre de participants
- Distribució sexual o lliure
- Limitat per edats o lliure
- Pertinença a un grup determinat o lliure

Podem trobar activitats reglades on es limita l'accés a cada categoria atenent a diversos condicionants, com ara l'edat (infantil, sènior, veterà...), el sexe (masculí, femení, parelles mixtes –tennis–), el pes (judo, karate). En altres casos, la participació en unes certes modalitats esportives correspon, fora de regles escrites, a modes i tradicions (el rugbi, com a esport universitari, l'esquaix com a activitat esgotadora per a "yuppies", el pàdel com a nou esport d'empresaris i polítics).

• Estructura grupal (si n'hi ha)

- Estratificació social: grups i famílies
- Jeràrquic o paritari. Estudi de l'estructura
- Improvisat o reglamentat

En especialitats com alguns esports tradicionals (sobretot de l'àmbit basc), la successió familiar és un element característic. A la pilota basca, per exemple, es formen les dinasties de jugadors amb el nom del cognom familiar. S'estudiaran afinitats entre modalitats esportives i grups socials (el polo, per exemple, com a esport de la noblesa i la classe benestant), equips d'empreses, etc.

• Ocupació de l'espai de joc

- Descripció del medi físic
- Específicament esportiu o adaptat
- Estable o canviant
- Dificultat i estat del medi. Classificació
- Utilització i propietat del medi

En aquest apartat detallarem una descripció de l'espai de joc, considerant factors com la seva funcionalitat (un camp de futbol és un espai específic esportiu, a diferència d'una paret del pavelló que s'ha convertit en rocòdrom). En el medi estable es juguen esports com el bàsquet o la natació; en un medi canviant els elements atmosfèrics, o espacials exigeixen una adaptació a la situació (per exemple, la mateixa pista d'esquí podem trobar-la amb neu dura, plaques de gel, banyeres o neu en pols).

L'espai de joc pot estar catalogat segons la forma en què es manifesta (pistes verdes, blaves, vermelles i negres en esquí; vent de força X en surf de vela; onades d'X metres o peus en surf) que indiquen dificultats graduals.

S'estudiaran possibles normes d'utilització i propietat: El lloguer d'una pista municipal, l'ocupació d'un camp segons la llei de "qui arriba primer", la llei del "rei de la pista", les normes de propietat de

l'ona en surf (el que primer s'aixeca sobre la taula n'adquireix la propietat).

• L'energia utilitzada

- *La producció d'energia (*)*
- *Influència del medi ambient (*).*
- *Nivell de consum energètic(**) vital*

(*) Es detallaran les diverses fonts energètiques (muscular, energies lliures, motors d'explosió) així com la influència del vent en l'execució de la pràctica (un vent fort és ideal per a la pràctica del surf de vela però impossibilita el vol de l'ala de pendent).

(**) Cal reflectir la intensitat de joc amb què es practica l'activitat: si implica un consum regular i discret de l'energia corporal (com en els partits recreatius o "de costellada") o pel contrari exigeix un buidament absolut de les capacitats físiques de l'individu (com ara els desafiaments personals en diversos esports tradicionals bascos, o els intents per obtenir marques rècords).

• Tècniques de vestit

- *Tipus de vestimenta*
- *Possibles diferències estacionals*
- *Primeres matèries elaboració*

Es descriuran des dels vestits específics de la pràctica esportiva (siguin o no reglamentats) als ornaments i elements de prestigi (l'anell de Campió de la Lliga de bàsquet americana NBA).

• Estris i equipament

- *Descripció dels materials emprats.*
- *Primeres matèries i elaboració.*
- *Tècniques de transport i manteniment dels estris.*
- *Tècniques d'ús (específicament esportives).*

• Tècniques del cos

- *Tècniques de salutació*
- *Tècniques de desplaçament i moviment*
- *Posicions d'espera i repòs*
- *Reaccions emocionals: efusió, mal, auxili*

En l'ampli ventall de tècniques corporals recollirem tant els gestos individuals, de

persones estudiades, com els normalitzats pel grup: la salutació dels "motards" (la V de la victòria i les ràfegues), i dels surfistes, els cops de mans d'esports com el bàsquet i voleibol. En les tècniques de moviment estudiem les tècniques de correguda, salt, girs, caigudes, acrobàcies, ús prioritari d'un membre dels esports asimètrics (com l'handbol amb el braç dominant) o dels dos costats (saco). Introduïm en aquest apartat d'altres tècniques del cos, com ara les reaccions d'auxili i perill (per exemple, els surfistes de planxa o de vela), i les d'espera (un corredor de relleus esperant el testimoni, un tennista la recepció del servei).

• Tècniques de comunicació

- *Trets específics formals i de contingut del llenguatge*
- *Comunicació gestual i no verbal. Gestos i actituds*

Recollim els senyals de comunicació motriu visual i sonora (com les d'un base de bàsquet mostrant la jugada a realitzar), les contrasenyes tàctiques, l'argot de cada subcultura esportiva.

• Alimentació

- *Tècniques d'adquisició i consum*
- *Preferències i limitacions. Aliments prohibits*

L'adquisició i transport d'aliments per a una expedició d'aventura o de muntanya requereix enormes esforços. S'estudien les tècniques de transport dels aliments (per exemple, la butxaca del mallot i l'ajudar dels ciclistes).

Tradicionalment, els aixecadors de pedra bascos, igual com els qui practiquen l'halterofília, han mantingut una dieta preferent de proteïnes (sobretot animals). Els aliments rics en hidrats de carboni (com la pasta) són en l'actualitat la base de la dieta de tots els esportistes de resistència.

En esports com la gimnàstica rítmica, es considera tabú la ingestió de dolços i pastissos, i és severament perseguida pels entrenadors. La permissivitat o prohibició de l'ús de l'alcohol no han de ser oblidades en l'estudi.

Dibuix cortesia de Pedro Zorrilla Sanz.

• Vida domèstica

- *Nuclis d'habitació: família, matrimoni*
- *Les tradicions esportives familiars*
- *Associacions no basades en el parentiu: companyonia, comunitat*
- *Centres d'esportistes*

Als esports professionals com el futbol trobem de forma majoritària el nucli familiar establert com a unitat al voltant del futbolista; a partir d'aquell nucli es poden donar casos de segones generacions de futbolistes (Marquitos-Marcos, Cruyff-Jordi Cruyff).

Als esports radicals existeixen formes de convivència basades en el grup d'iguals, com ara escaladors i surfistes de vela. Per contra, l'estudi pot tractar sobre grups esportius que s'allotgin en centres especials dirigits per les autoritats com ho són els centres d'alt rendiment.

• Vida sexual

- *Hàbits sexuals*

L'estudi recull la permissivitat o el control estricte dels hàbits sexuals dels esportistes i l'ambient social en què es desenvolupa aquest criteri (durant una concentració prèvia a un campionat regeix la vida monacal; en ambients surfistes, la promiscuïtat es percep com un factor de prestigi).

• Estatus

- *El cicle vital. Etapes i cerimònies*
- *Ritus d'iniciació, afirmació i pas-satge*

Existeixen diferents situacions susceptibles de la investigació etnogràfica, com ara la pedrera de joves jugadors, les innocentades als nous integrants de l'equip, o les proves de selecció com a fórmula de captació dels millors jugadors universitaris per als equips professionals americans. Cerimònies: del naixement a la mort.

Igualment, l'apartat dedicat al cicle vital aprofundirà en les activitats pròpies de cada cicle, i les diferències apreciables al voltant del joc o l'esport estudiat, i presentarà les característiques del cicle diari i estacional (son-vigília, activitats desenvolupades segons el moment diari, o el període de l'any).

• Llei i ordre

- *Lideratges*
- *Conflictes socials*
- *Normes grupals*

En aquest apartat es contemplen les figures del líder representatiu (capità) i del líder carismàtic de l'equip, els seus possibles enfrontaments; els conflictes socials intragrupals, la formació de bàndols amb interessos contraposats, els grups de poder, les pautes de conducta (deures, obligacions, privilegis, etc.) d'individus i grups.

• Esdeveniments socials

- *Festes i celebracions*
- *Vida social i rutines*

Les festes com a fites dintre del cicle anual: el final de temporada, els àpats de confraternització, les concentracions d'esportistes. També s'hi recullen les dades més significatives de les rutines dels diferents col·lectius (les jornades simples o dobles d'entrenament, les recuperacions de les lesions, la jornada de l'escalador, les comprovacions rutinàries de l'equipament del practicant d'ala de pendent, etc.).

• Pràctiques màgico-religioses

- *Culte i cerimònies*
- *Supersticions i tabús*

Cerimònies practicades per al grup esportiu o per aquest: l'ofrena del títol a la Patrona de la localitat, missa d'acció de gràcies, oracions. Supersticions per dominar els factors de l'atzar del joc, penjolls, amulets, escenes rituals d'intimidació del contrari, com la dansa de l'equip de rugbi de Nova Zelanda Old Blacks abans del partit.

• Art

- *Manifestacions artístiques*
- *Tècniques d'exhibició i virtuosisme*

En aquest punt han de ser investigades diferents manifestacions artístiques tant sobre l'equipament (ornaments en motos o en planxes de surf de vela) com sobre les tècniques motrius realitzades amb simple objectiu artístic i no pas funcional esportiu: són les exhibicions de virtuosisme de cada esport com a mostra d'art efímer i espontani.

• Personalitat i cultura

- *Educació infantil i personalitat*
- *Transcendència nacional del fet esportiu-esport nacional*
- *Societats automarginades*

En aquest punt es recollirà la inculcació d'uns certs valors socials i personals en els esportistes infantils per part d'entrenadors: el desenvolupament de l'esperit del defensor futbolista, o les tècniques de murrieria competitiva. Si la manifestació esportiva que estem estudiant es presenta en el grup amb unes connotacions similars a altres col·lectius del territori (allò que anomenem "l'esport nacional"), han de reflectir-se els seus elements definitoris.

• Informants

Es recullen les aportacions descrites pels informants, així com les seves dades i referències personals.

Aplicacions de l'etnografia de camp

Tractant d'assolir els objectius operatius i funcionals de la Ciència, volem indicar

com a resum les aplicacions que considerem que poden tenir els estudis d'Etnografia de l'esport:

- Aquesta disciplina ens aporta el mètode i les tècniques necessàries per conèixer amb rigor el patrimoni material i espiritual que constitueix la cultura de l'esport, la més important manifestació social dels nostres dies.
- Podrem conèixer els elements que defineixen cadascun dels col·lectius, les seves senyes d'identitat, i els factors que mantenen la vinculació d'un grup a un altre de més extens. Així, accedim a la comprensió de les seves pautes de conducta, difícilment explicables des d'una posició externa al grup.
- Amb el coneixement íntim dels diferents grups s'obté una informació absolutament específica i original, que en anar evolucionant amb les noves tendències es perdria. L'esport, de la mateixa manera que la societat en què es desenvolupa, es troba sotmès a una evolució que no exclou grans canvis o revolucions produïdes per la inclusió de nous valors, tècniques o artefactes en la societat.
- Solament coneixent les escales de valors, i els aspectes animològics dels practicants i dels qui els envolten (com ara els espectadors) es podran crear estratègies adequades per enfrontar-se als problemes socials originats en els fenòmens esportius com per exemple la violència juvenil en els espectacles i l'alt nombre de sinistres entre els joves conductors de moto.
- Adquireixen importància científica sectors que tradicionalment no han suscitat l'interès per part dels investigadors més coneixedors dels aspectes particulars de les grans manifestacions esportives. L'etnògraf, mitjançant l'estudi, comprèn i domina les manifestacions socials marginals. Així pot valorar-les adequadament, i no segons els prejudicis negatius fruit del rebuig cap allò que es presenta com estrany a allò que és comú.
- El coneixement dels costums i les tècniques utilitzades en algunes noves activitats desenvolupades en el medi natural és condició indispensable per a l'elaboració de programes adreçats a pal·liar

aquest continu i progressiu deteriorament del medi.

- Com a científic, l'antropòleg ha de posar els seus coneixements al servei de la societat per tal de col·laborar en la construcció d'un món més just, tolerant i humà.

Si no som capaços d'inculcar a les pròximes generacions el respecte al medi natural, a l'altre individu o grup, encara que sigui l'adversari, i al nostre propi cos mitjançant la pràctica esportiva, haurem perdut l'essència dels valors humanístics de l'esport. S'ha fet palès el risc que l'esport esdevingui exclusivament un mitjà per a la cura física del cos, menyspreant els beneficis psicològics, ètics i morals que proporciona a l'individu l'esperit de superació i d'equip. En els programes educatius i de conscienciació es troba la clau de recuperar-lo com a un mitjà a través del qual s'enforteixi la dignitat de l'home i es millorin les relacions interpersonals. L'antropòleg de l'esport, com a científic, ha

d'exercir una tasca de pont entre les realitats socials canviants i les accions institucionals (reglamentàries i legislatives), tot proposant estratègies per potenciar aquests valors. De la mateixa manera, juga un important paper social en assenyalar l'aparició i la causalitat d'elements conflictius i en contribuir, mitjançant el seu coneixement, a eradicar els factors perjudicials que puguin sorgir, per a la convivència, en el transcurs dels temps. Aquesta és la nostra responsabilitat.

Bibliografia

- Aguirre Batzán, A. (1995), *Etnografía*. Editorial Boixaren Universitaria.
- Bock, P. (1977), *Introducción a la moderna Antropología Cultural*. México: FCE.
- Caro Baroja, J. (1951), "Sobre Psicología étnica". *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*. Tomo VII. *Cuaderno n.º 2*. Madrid: CSIC.
- Caro Baroja, J. i Temprano, E. (1985), *Disquisiciones antropológicas*. Madrid: Itsmo.
- Epstein, A. L. (1978), *Ethos and identity*. Londres: Tavistock.
- Hammersley, M. i Atkinson, P. (1994), *Etnografía. Métodos de investigación*. Barcelona: Paidós Básica.
- Harris, M. (1995), *Introducción a la antropología general*. Madrid: Alianza Editorial.
- Kemp, W. (1975), "El flujo de energía en una sociedad de cazadores", *Introducción a la Antropología Biológica y Social*. Scientific American. Madrid: Hermann Blume.
- Lowie, R. H. (1946), *Historia de la Etnología*. México: FCE.
- Martínez, C. y Ojeda, M. (1989), *Cómo dominar la Antropología*. Madrid: Playor.
- Mauss, M. (1966), "Les techniques du corps". *Sociologie et anthropologie*. París: PUF.
- (1967), *Introducción a la Etnografía*. Madrid: Itsmo.
- Mead, M. (1971), *La Antropología y el Mundo Contemporáneo*. Buenos Aires: Siglo XX.
- Pujadas, J. J. (1993), *Etnicidad, identidad cultural de los pueblos*. Madrid: Eudema.
- Rhys Williams, T. (1973), *Métodos de campo en el estudio de la cultura*. Madrid: Taller Ediciones J.B.
- Rossi, I. i O'Higgins, E. (1981), *Teorías de la Cultura y Métodos Antropológicos*. Anagrama. Barcelona.